

**ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ
УНИВЕРСИТЕТ ЖАҒДАЙЫНА БЕЙІМДЕУДІҢ КЕШЕНДІ ТӘСІЛІ:
БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ САУАЛНАМАСЫНА
НЕГІЗДЕЛГЕН СИПАТТАМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ**

Молдаханова М.М.¹, *Кариев А.Д.², Лекерова Г.Ж.³, Жунусбекова А.⁴

^{1,3}М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

^{*2,4}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы,
Қазақстан

Аңдатпа. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды қамтамасыз ету университеттер үшін кешенді тәсілді және студенттердің жеке басының дамуындағы оқу орындарының рөлін анықтауды талап ететін жаңа міндет болып табылады.

Зерттеу үшін «Әлеуметтік-психологиялық бейімделудің диагностикасы» (К.Роджерс және Р. Даймонд) және «Бейімделу» (МЛО-АМ) (А.Г. Маклаков және С.В. Чермянин) әдістері қолданылды. Сауалнама М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті мен Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің бірінші курс білім алушылары арасында жүргізілді. Зерттеуге бірінші курстың 469 студенті қатысты.

Диагностика көрсеткендей, ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар қарым-қатынаста, соның ішінде қарама-қарсы жыныс өкілдерімен қарым-қатынас орнатуда қиындықтарға тап болады. Олар басқаларға ашық болғанына қарамастан, перспективалардың жоқтығын сезінеді. Бұл қажеттіліктер қоғамнан қорқу және оқшаулану сезімдерінің қалыптасуына себеп болып, өз-өзіне күмәндануға әкеледі. Алайда, өз күштеріне сенуге тырысқанымен, өз ұстанымдарына сенімді болмайды және бәсекелестікке ұмтылмайды, бұл күресу дағдыларының жетіспеушілігімен байланысты болуы мүмкін.

Респонденттер оңтайлы әлеуметтік бейімделуге үміт білдірді және өздерін басқалардан кем деп санамайды. Өзін-өзі бағалаудың төмен көрсеткішінің болмауы олардың жұмыс істеу қабілеті туралы оң жауаптармен және сәтсіздікке қатысты теріс жауаптармен расталады.

«Бейімделу» сауалнамасының нәтижелері бойынша білім алушылардың алаңдаушылық деңгейі жоғары екендігі анықталды. Бұл алаңдаушылық жеке таңдаумен немесе отбасының әсерімен байланысты емес, бірақ қарым-қатынастың жеткіліксіздігіне байланысты олар өзара әрекеттесудің жағымсыз тәсілдерін таңдайды.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, ғылыми қауымдастық ерекше білім беру қажеттіліктерді түсінуге әсер ететін факторлардың бір бөлігін ғана қарастыратыны анықталды. Оқытушылармен қарым-қатынас және ынтымақтастық мәселелері мұғалімдердің мотивациясын қайта қарау және білім алушыларды бейімдеу әдістерін әзірлеу арқылы шешілуі мүмкін. Білім беру үрдісі бейінді мамандардың араласуын және университеттердегі психологтар институтын жетілдіруді талап етеді. Университеттер педагогикалық қызметтегі психологиялық факторға баса назар аударып отырып, ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету орталықтарына айналуы тиіс.

Тірек сөздер: білім алушылар, ерекше білім беру қажеттіліктері, кешенді тәсіл, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, білім беру процесі, қарым-қатынастағы қиындықтар, білім алушылардың бейімделу әдістері, бейінді мамандар

Кіріспе

Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету университеттер үшін тәсілдері мен критерийлерінің кешенділігімен ерекшеленетін жаңа міндет болып табылады. Егер бұрын Қазақстанның да, басқа елдердің де білім беру жүйелері мүгедектігі бар адамдар немесе жетімдер санаттарына жататын білім алушыларды ғана ескерсе, қазіргі уақытта білімге кедергісіз қол жеткізуді талап ететін халық санаттарының тізбесі айтарлықтай кеңейген. Ғылыми қоғамдастықтың көптеген өкілдері білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктері бар екенін айқындайтын толық сипаттамаларды немесе болжаушыларды тұжырымдауға тырысады. Кейбір сарапшылар мен ғалымдар мұндай білім алушылар жеке белгілер арқылы анықталады деп санайды, ал басқалары бұл әлеуметтік құбылысты қосымша сыртқы факторларды ескере отырып қарастыруға бейім. Екі көзқарасты да негізінен әділ деп болжауға болады, бірақ олардың ғылыми көзқарастарын жинақтау белгілі бір білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктері бар адам екенін нақты анықтауға толық мүмкіндік бермейді.

Сонымен қатар, білім беру жүйесі білім алушыларды қажеттіліктердің ерекшеліктеріне ғана емес, білім беру үрдісінің ерекшеліктеріне қарай бағалағандықтан, қазіргі кездегі ғылыми қоғамдастықтағы мұндай пікірталастар ондаған жылдарға созылуы мүмкін деген қауіп бар. Атап айтқанда, ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушысы бірегей және ерекше білім беру қажеттіліктері бар екінші және кейінгі курс білім алушыларынан бірқатар белгілерімен ерекшеленеді. Бұл аспектіде білім беру үрдісінің мазмұнды компонентін қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар, оқу саласындағы қажеттіліктері мен күтілімдеріне қарамастан, білім алушының толыққанды тұлғасын қалыптастыруға қатысатын университеттің рөлін анықтау маңызды болып табылады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушылардың жоғары оқу орнында оқуға бейімделу мәселесін зерделеу іргелі және мазмұнды ғылыми тұғырларға негізделуді қажет етеді. Қарастырылып отырған зерттеу тақырыбын таңдаудың себептерінің бірі – білім беру жүйесінің бір деңгейінен екінші деңгейіне бейімделуді бастарынан кешіріп жатқан университеттің бірінші курс білім алушылардың өтпелі кезеңінің маңыздылығы. Аталған зерттеудің гипотезасына сәйкес, бірінші курс білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін нәтижелі қамтамасыз етуде оқу орындары қызметінің ұйымдастырушылық құрамдас бөлігі емес, психологиялық және педагогикалық тұғырлардың синтезі айтарлықтай дәрежеде ықпал етеді деген болжам бар.

Зерттеудің мақсаты – білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз етуге университеттің ықпал ету дәрежесін анықтау болып табылады.

Гипотезаның расталуын немесе расталмауын тексеру үшін келесі зерттеу міндеттерін шешу қажет:

1) Бірінші курс білім алушылары үшін білім беру сипатындағы қандай қажеттіліктер басым болып табылады?

2) Университет оқытушысының осындай қажеттіліктерді қамтамасыз етудегі рөлі қандай және оның ерекше білім алушылардың қатысуымен білім беру үрдісіне әсері туралы айту орынды ма?

3) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушылары білім алатын және оқытушылар мен басқа білім алушылармен қарым-қатынасқа түсетін орны ретінде университетті қабылдаулары қандай қағидаларға негізделеді?

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің гипотезасы ретінде анықталған ғылыми мәселенің әділдігі мен сенімділігінің белгілерін нақтылау мақсатында бір-біріне қайшы келмейтін құрамдас элементтері арқылы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін Т.Кун мен Р.Мертонның парадигмалық модельдері пайдаланылады [1, 143 б.]. Зерттеу барысында университет білім алушыларының бейімделу дәрежесін анықтайтын диагностикалық әдістерді қолдана отырып, сауалнама жүргізілді, атап айтқанда «Әлеуметтік-психологиялық бейімделу диагностикасы» (К.Роджерс, Р.Даймонд); сонымен қатар А.Г.Маклаков пен С. В. Чермяниннің «бейімделу» көп деңгейлі жеке сауалнамасы.

Аталған сауалнамалар мен диагностикалау М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің (М.Әуезов атындағы ОҚУ) және Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Абай ат. ҚазҰПУ) бірінші курс білім алушылары арасында 2023 жылдың қыркүйек және қазан айларында жүргізілді. Сауалнама және диагностика сұрақтарына М.Әуезов атындағы ОҚУ 193 бірінші курс білім алушыларынан, Абай атындағы ҚазҰПУ 276 бірінші курс білім алушыларынан жауаптар алынды. Барлығы іріктеме ретінде екі оқу орнының бірінші курстарының 469 білім алушының жауаптары негізге алынды.

Нәтижелер және талқылау

Университеттің білім беру үрдісінде оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында бірінші курс білім алушыларын қамтамасыз ету көбінесе тиісті ортаны қалыптастыруды көздейді. Кейбір жағдайларда ізделетін орта бастапқыда жоғары білім беру жүйесінде мамандандырылған мекеменің құрылуын білдіреді. Басқа жағдайларда - университетте мамандандырылған бөлімшелерінің немесе оқыту нысандарының болуы жеткілікті, өйткені тиісті басқару шешімдерге білім алушылардың білім беру қажеттіліктерінің ерекшелігі ықпал етеді. Ғылыми қоғамдастық өкілдері ерекше сипаттағы білім беру қажеттіліктері ретінде индифферентті факторлар мен белгілерді анықтайды. Атап айтқанда, L. Florian білім беру үрдісінде теңдікті қамтамасыз ету көздері сияқты қажеттіліктерді қарастырады [2, 91 б.]. K. De Witte, et al. білім алушылардың көпшілік бөлігінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар деп санайды, алайда кейбір ерекше қажеттіліктер мен басқалардың арасындағы айырмашылық осындай қажеттіліктерді қаржыландыру тұрғысынан айқын көрінеді деп есептейді [3, 28 б.]. S. Tomlinson арнайы білім беру қажеттіліктер тікелей университеттегі білім беру үрдісіне емес, инклюзивті білім беру

жазықтығына бағытталғанына және білім берудің педагогикалық компоненттеріне жататынына назар аударады [4, 61 б.]. S. Djoyou Kamga «еңбекке жарамды» білім алушыларды ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардан ажырата отырып, бөлек бірақ тең оқуды қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді [5, 24 б.]. C. B. Videla, et al. білім алушылардың ерекше қажеттіліктері негізінен әлеуметтік контекстке ие екендігіне сенімді, өйткені жоғары білім алушылардың мұндай санаты әрдайым халықтың осал топтарына жатады деген пікір білдіруде [6, 9 б.]. N.J. Marriote Танзания мысалында қажеттіліктердің сипатына әртүрлі факторлар, соның ішінде саяси жағдай әсер етуі мүмкін деп санайды, сондықтан ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар, мысалы, мүгедек немесе жетім санатындағы адамдар ғана емес, сонымен қатар, мемлекеттің барлық білім алатын азаматтары болуы мүмкін екенін көрсетеді [7, 8 б.]. J. Banks, et al. педагогикалық тұғырларды әмбебаптандыру мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктерін халықаралық стандарттар аспектісінде айқындаудың орындылығын көрсетеді [8, 169 б.]. P. McGrath «ерекше» ұғымына емес, білім беру ортасындағы «қажеттіліктер» терминіне назар аударуды ұсынады, сонда нақты қажеттіліктері бар білім алушыларға қолжетімділіктің кеңеюі және оқыту формаларына басымдық беру байқалады [9, 71 б.]. L. Darragh and L.Valoyes-Chavez «ерекше білім беру қажеттіліктер» ұғымының көпмағыналы екендігіне назар аударады, бұл көбінесе оқытушылар құрамының ерекше білім алушыларды жеке жіктеулеріне әкеледі деген пікір білдіреді [10, 426 б.]. Ал A. Brady, and J. Rooney [11, 416 б.], V. Chikoko, and P. Mthembu [12, 70 б.], сондай-ақ A.Y. Adamu, and Randi R. Balsvik [13, 268 б.] ерекше білім беру қажеттіліктерін уақыт контекстінде қарастыруға бейім, мысалы, пандемия, белгілі бір елдердегі кедейліктің ерекшелігі, саяси сипаттағы оқиғалардың өмірдің жекелеген салаларына, атап айтқанда, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға әсері.

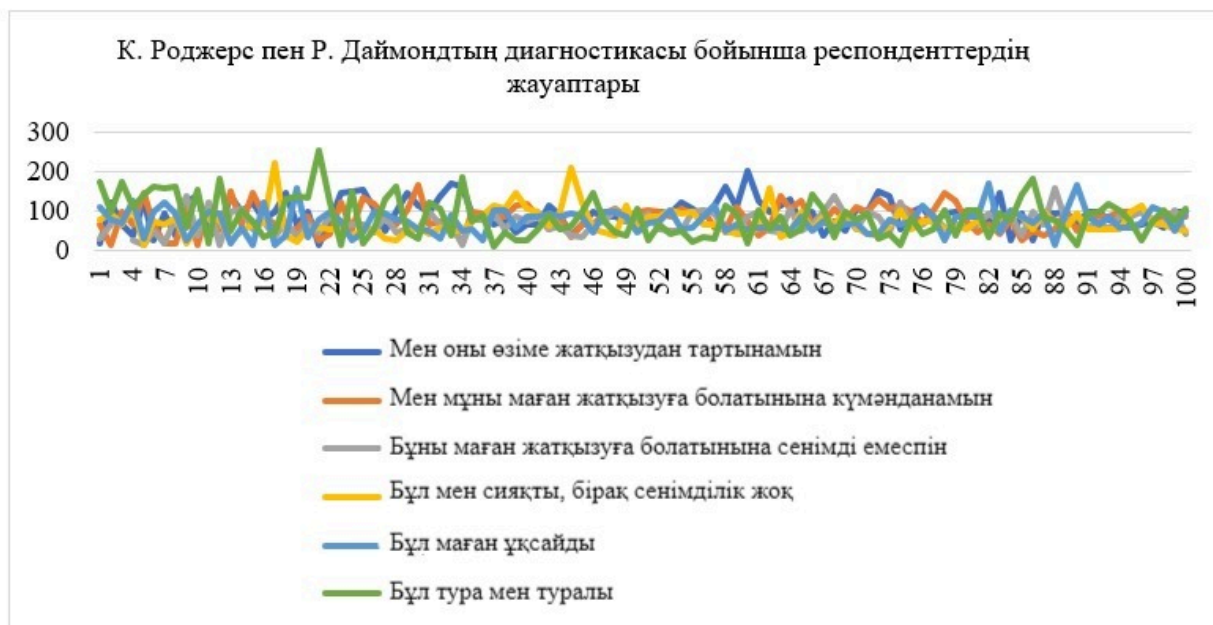
Осылайша, ерекше білім беру қажеттіліктер негізінен ерекше жағдайлар ықпалынан дамиды, сыртқы факторларды ескере отырып ғылыми ортада нақтыланған сипаттамалық белгілердің көпшілігін қамтиды. Зерттеліп отырған құбылыстың бұл түсінігі ғылыми қоғамдастық өкілдерінің университеттегі оқуға деген көзқарасын анықтайды, ол білім алушылармен өзара әрекеттесу тәсілдеріне назар аударуға, оқытудың қолайлы түрлерін жүзеге асыруға жағдай жасауға, университет оқытушыларының авторлық оқыту модельдерін жасауға, денсаулық сақтау технологияларын қолдануға, оқытудың аралас түрлерін енгізуге, сондай-ақ білімге қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін педагогикалық тәсілге негізделген.

Белгіленген тұжырымдар мен ғылыми болжамдар білім алушылардың зерттелетін санатын бейімдеу үрдісіне көзқарасты айтарлықтай өзгертеді, өйткені олардың білім беру үрдісін оң қабылдауы үшін: жоғары білімді жүйе ретінде қайта қарау, университет оқытушыларының біліктілігін арттыру, практик мамандарды оқыту үрдісіне тарту, кез-келген білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ету, оқытушылардың ерекше білім алушылармен өзара әрекеттесу кезінде мотивациясын арттыру үшін оңтайлы жағдайлар жасау,

сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың оқу үрдісінің күрделі элементтерін қабылдауға дайындығын қамтамасыз ету.

Тиісінше, білім беру үрдісінің аталған жағдайлары психологиялық параметрлерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін бірінші курс білім алушыларына қатысты стандартты емес тәсілді ұсынады; ерекше білім беру қажеттіліктері бар университеттердің бірінші курс білім алушыларына әсер ететін жас ерекшеліктері, зерттелетін курстардың білім алушыларын университеттердің білім беру кеңістігіне толыққанды тарту; университеттердің білім беру кеңістігін дамыту және ұлттық білім беру жүйесіне тән инклюзивті модельдерді нығайту; оқытушылардың бір білім алушылардың бастапқыда екі немесе одан да көп ерекше білім беру қажеттіліктері болуы мүмкін екенін түсінуі. Зерттеуде қарастырылған мәселенің деректану компонентін қорытындылай келе, ғылыми қоғамдастық өкілдері арасында жоғары білім беру жүйесінде бірінші курстың ерекше білім алушыларын бейімдеудің әртүрлі тәсілдері бар екенін, бірақ барлық қолжетімді тәсілдер бір-біріне қайшы келмейтінін және бұл зерттеу және білім беру сипатындағы мәселені бірыңғай түсінуді көрсететінін атап өткен жөн.

Диагностикалық сұрақтарға жауаптарды автоматты түрде санау оларды сұрақтарға сәйкес 101 жолдан тұратын кестеге және жауап нұсқаларына сәйкес келетін алты бағанға бөлуге мүмкіндік берді. Алынған жауаптардың нәтижелері 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1 – К. Роджерс пен Р. Даймондтың диагностикасы бойынша респонденттердің жауаптары

1 - сурет бойынша респонденттер 7, 13, 22, 34 және 85 сұрақтарға «Бұл тура мен туралы» деп жауап бергендері аталған диагностиканың келесі тұжырымдарына сәйкес келеді: «Мен қыздардың (ұлдардың) біреуіне ұнай алатыныма күмәнданамын», «Менде үмітсіздік сезімі. Бәрі бекер», «Адамдар

маған ұнайды», «Кейде менде ешкіммен бөліскім келмейтін ойлар болады», «Мен өзіме сенімсіздік сезінемін».

«Бұл маған ұқсайды» деген жауап 19, 82, 91 сұрақтарға берілген бұл диагностиканың келесі тұжырымдамаларына қатысты: «Мен өзімді және өз әрекеттерімді басқара аламын - өзімді мәжбүрлеу, өзіме рұқсат беру, тыйым салу. Мен үшін өзімді бақылау қиын емес», «Мен әрқашан тек шындықты айтамын», «Мен ешкімнің көмегіне сенбей, өз күшіме сенуге тырысамын».

Респонденттердің 16, 43, 61 сұрақтарға «Бұл мен сияқты, бірақ сенімділік жоқ» деп жауап бергендері аталған диагностиканың келесі тұжырымдарына сәйкес келеді: «Менің өз сенімдерім мен ережелерім аз», «Мен шаршаймын, немқұрайлылықты сезінемін: бұрын мені мазалағанның бәрі кенеттен маңызды емес болды», «Мен өршілмін. Мен жетістікке, мақтауға бей-жай қарамаймын. Мен маңызды деп санайтын нәрселерде мен үшін ең жақсылардың бірі болу маңызды».

64, 67, 88 сұрақтарға алынған «Мен оны өзіме жатқызудан тартынамын» жауаптар келесі тұжырымдарға сілтеме жасайды: «Мен қиындықтарға немесе асқынуларға, жағымсыз тәжірибелерге қауіп төндіретін жағдайға тап болуға рухым жетпейді», «Жалпы мен өзімді жақсы көремін», «Мен ақылдымын».

«Мен мұны маған жатқызуға болатынына күмәнданамын» жауаптары 13, 16, 31, 73, 79 сұрақтарға қатысты және келесі тұжырымдарға сәйкес белгіленеді: «Менде үмітсіздік сезімі бар. Бәрі бекер», «Менің өз сенімдерім мен ережелерім аз», «Мен адамдарға сыни көзқараспен қараймын және егер менің көзқарасым бойынша олар оған лайық болса, оларды әрқашан бағалаймын», «Менімен сәтсіздік қатар жүреді. Маған сәттілік жоқ», «Мен көп жұмыс істей аламын».

А.Г.Маклаков пен С. В. Чермяниннің «бейімделу» көп деңгейлі жеке сауалнамасының сұрақтарына алынған жауаптар сұрақтар санына сәйкес 163 жолдан тұратын кесте түрінде және оң және теріс жауаптармен байланысты екі баған түрінде ұсынылды. Нәтижесінде құрастырылған кесте деректері 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 – А.Г. Маклаков пен С.В. Чермяниннің «бейімделу» көп деңгейлі жеке сауалнамасына респонденттердің жауаптары

2-суретке сәйкес, зерттелген университеттердің респонденттерінің басым бөлігі 73,79, 91 сұрақтарға жағымды жауап берді. Бұл сұрақтар «Мен бір нәрсе туралы жиі алаңдаймын», «Мен әрқашан тәуелсіз және отбасының бақылауынан бос болдым», «Басқа адамдарды өзімнен қорқыту оңай, кейде мен мұны көңілді ету үшін жасаймын» деген тұжырымдарға сәйкес келеді.

Респонденттердің жауаптарында жағымсыз көрініс тапқан сұрақтар: 31, 85, 97, 109, 115, 127, 139, 145, 157, 163. Алынған жауаптар сауалнаманың келесі тұжырымдарына сәйкес келеді: «Кейде мен өтірік айтамын», «Мен бір-бірін мазақ ететін ортада болғанды ұнатамын», «Мен қылмыскердің қандай да бір себептермен жазасыз қалғанын білген сайын ашуланамын», «Мен әдетте сәттілікке жетемін», «Мені ешкім түсінбейтін сияқты», «Маған жиі ашуланшақ екенімді айтады», «Мені барлық сәтсіздіктер қатты мазалайды», «Ақылға қонымсыз деп санайтын ережелерді бұзған адамдарды кешіруге болады», «Менде аптасына бірнеше рет қорқынышты нәрсе болуы керек деген сезім болады», «Егер мен бірдеңе жасағым келсе, бірақ айналамдағылар мұны істеудің қажеті жоқ деп санаса, мен өз ниетімнен оңай бас тарта аламын».

К. Роджерс пен Р. Даймондтың диагностикасының нәтижелері бойынша ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушылары қарым-қатынас үрдісінде, соның ішінде қарама-қарсы жыныстағы адамдармен белгілі бір қиындықтарға тап болады. Олар айналасындағыларға ашық болса да, өздеріне қатысты болашақтың жоқтығына сенімді. Ерекше білім беру қажеттіліктері қоғамда жұмыс істеу қорқынышын, сондай-ақ оқшаулану сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Белгіленген алғышарттар негізінен олардың өзіне деген сенімсіздігіне әкеледі.

Респонденттердің арасында олар өздерін және өз әрекеттерін басқара алады деген пікір де бар. Олар айналасындағыларға сенімді ақпарат тарататынына сенімді, бірақ бұл олар үшін шындықты айтуға деген ұмтылыс тиімді коммуникацияның ресурсы дегенді білдірмейді. Сонымен қатар, нәтижелер олардың тек өз күштеріне сенуге деген ұмтылысын көрсетеді.

Алайда, респонденттер қоршаған әлемге немқұрайлы қарамаса да, өздерінің сенімдеріне беріктік білдірмейді. Сонымен қатар, оларда басқа адамдармен бәсекелестікке деген ұмтылыс жоқ. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушылардың қиындықтарды жеңу дағдыларына ие болмауына байланысты деп болжауға болады, дегенмен өзін-өзі бағалаудың төмен мәселесі алынып тасталады. Респонденттер оңтайлы әлеуметтік бейімделуге үміт білдіреді және олар айналасындағы адамдарға сын көзбен қараймыз деп ойламайды. Өзін-өзі бағалаудың төмен болмауы олардың сәтсіздікке қатысты жағымсыз жауаптарымен және жұмыс істеу қабілетіне қатысты жағымды жауаптарымен расталады.

А.Г. Маклаков пен С.В. Чермяниннің «бейімделу» көп деңгейлі жеке сауалнамасының нәтижелері бойынша ерекше білім беру қажеттіліктері бар бірінші курс білім алушыларының ішінен респонденттердің айқын мазасыздық дәрежесі бар екендігі анықталды. Алайда, бұл мазасыздық отбасы әсер етуі мүмкін жеке таңдаумен байланысты емес. Сонымен қатар, теңдестірілген қарым-

қатынас болмаған жағдайда, олар теріс реңкке ие адамдармен қарым-қатынас жасаудың осындай тәсілдерін таңдағанды жөн көреді.

Қорытынды

Азаматтарға білім беруді қоғам сұранысына сай етіп қалай ұйымдастыру керек деген мәселе қазіргі қоғамдық пікірталастарда кеңінен талқылануда. Сонымен бірге, ізгілік пен толеранттылық қағидалары ерекше білім беру қажеттіліктері бар азаматтардың толыққанды әлеуметтік өмірінің маңызды элементі болып табылатын жалпыға бірдей және қолжетімді білім беруді қамтамасыз етудің құрамдас бөлігіне айналады [14, 438 б.]. Сондықтан, зерттеліп отырған мәселе өте маңызды.

Зерттеуге қойылған мақсатқа және тұжырымдалған гипотезаға сүйене отырып, мынаны атап өткен жөн. Зерттеу нәтижелері ғылыми қоғамдастық өкілдері белгілі бір дәрежеде арнайы білім беру қажеттіліктерінің компоненттерін дұрыс түсінуге әсер ететін факторлардың бір бөлігін ғана ескеретінін көрсетті. Ғылыми дереккөздерде білім алушыларға жалпы назар аударылғанымен, сауалнамалар және диагностика арқылы жүргізілген зерттеу нәтижелерінде оларды әрі қарай нақтыланған қорытындылар мен іс-әрекетке басшылыққа трансформациялауға жеткілікті деректер жинақталды [15, 438 б.].

Бірінші курс білім алушыларының арасындағы респонденттердің жауаптары көрсеткендей, егер олардың үлгерімі мен әлеуметтік бейімделуінің нәтижелілігі көзделсе, ерекше білім беру қажеттіліктері олар үшін басым себеп болып табылатыны анық. Оларға жас, психологиялық ерекшеліктер, жеке көзқарастар, сондай-ақ олардың тікелей университетте жұмыс істеуіне қатысты өздерінің шынайы және шынайы емес көзқарастары әсер етеді. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар оқытушылармен, басқа білім алушылармен тығыз ынтымақтастыққа және оңтайлы қарым-қатынасқа кедергі келтіретін айтарлықтай қиындықтар болғанымен, оқу үрдісінің зерттелген бағытындағы жағдайдың соншалықты жаман халде деп есептеу дұрыс емес. Ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға қатысты көптеген мәселелерді оқытушылардың ықпалы арқылы шешуге болады, әрине бұл үшін білім беру жүйесіндегі мотивациялық компонентті қайта қарастыру қажет. Уақыт сынақтары мен қажеттіліктердің ерекшеліктеріндегі айырмашылықтар университет оқытушыларының өздері үшін жаңа жағдайларға бейімделу үрдісінде бірінші курс білім алушылары үшін нұсқаулық бола алатын өзіндік жүйелер мен әдістемелерді, сондай-ақ авторлық модельдерді жасауға ықпал етеді.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелерінде білім беру үрдісі үшінші тарап мамандарының араласуын, сондай-ақ университеттердегі психологтар институтын жетілдіруді қажет ететіндігін көрсетті, өйткені осы саладағы практик-мамандар адамдардың ерекше қажеттіліктерімен оқу орындарынан бұрын айналыса бастағандықтан, қазіргі уақытта білім беру үрдісінің барлық тараптарының күтілімдерін ескере отырып, үйлесімді бейімделу үрдісін жүзеге асыру үшін қажетті тәжірибеге ие. Оған қоса, зерттеу барысында көптеген

респонденттер көрсеткен коммуникацияларға қатысты мәселелерді шешу үшін үшінші тарап мамандарын тартқан жөн. Бұл тұжырымның жалпы қорытындысы көрсеткендей университет білім алушыларының, соның ішінде бірінші курстың, ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ететін орталық болып қала береді. Зерттеу гипотезасы педагогикалық қызметтегі психологиялық факторды сауалнамаға қатысқан респонденттердің көпшілігі мойындайтындығына байланысты өз растауын тапты, олар тек білім беру үрдісінің құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар, университет оларға ұсына алатын жағдайларды пайдаланушылар болып табылады. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету жүйесін бірінші курс білім алушылары білім алатын ортасынан бастау керек дегенді білдіреді. Мұндай жүйе үйлесімді ұйымдастырылатын болса білім алушылардың білім беру сипатындағы ерекше қажеттіліктері қамтылатын болады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Рыбакова В.В. Понятие парадигмы в теориях Р. Мертона и Т. Куна (сравнительный анализ) // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. – 2014. – №12. – С. 143-149. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-paradigmy-v-teoriyah-r-mertona-i-t-kuna-sravnitelnyy-analiz/viewer> [Дата обращения: 03.10.2023]

[2] Florian L. The Universal Value of Teacher Education for Inclusive Education // International Handbook of Inclusive Education: Globale, Nationale Und Lokale Perspektiven Auf Inklusive Bildung. Global, National and Local Perspectives: Verlag Barbara Budrich. – 2021. – Pp. 106-107. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1f70kvj.8> [Date of access: 05.10.2023]

[3] De Witte K. Overview of Education Systems // Financing Quality Education for All: The Funding Methods of Compulsory and Special Needs Education: Leuven University Press. – 2019. – Pp. 25-40. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvnwc0b1> [Date of access: 15.10.2023]

[4] Tomlinson S. A Sociology of Special and Inclusive Education: Insights from the UK, US, Germany, and Finland // International Handbook of Inclusive Education: Globale, Nationale Und Lokale Perspektiven Auf Inklusive Bildung. Global, National and Local Perspectives: Verlag Barbara Budrich. – 2021. – Pp. 59-74. - Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1f70kvj.6> [Date of access: 15.11.2023]

[5] Kamga S.D. Inclusion of Learners with Severe Intellectual Disabilities in Basic Education under a Transformative Constitution: A Critical Analysis // The Comparative and International Law Journal of Southern Africa. – 2016. – Vol. 1. – №49. – Pp. 24-52. – Access mode: URL: <http://www.jstor.org/stable/44630795> [Date of access: 21.10.2023]

[6] Videla C.B. Introduction: Accessibility of Vulnerability Groups: From Icts to Emotions. – 2021. – №1. – Pp. 9-10. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv282jg7b> [Date of access: 18.11.2023]

[7] Marriote N.J. Introduction: Stakeholder Views for Government Consideration and Action. Education in Tanzania in the Era of Globalisation: Challenges and Opportunities // Mkuki na Nyota Publishers. – 2019. – Pp. 1-9. – Access mode: <https://doi.org/10.2307/j.ctvh8r02h> [Date of access: 28.11.2023]

[8] Banks J. Funding Models of Inclusion in an International Perspective // International Perspectives on Inclusive Education: In the Light of Educational Justice: Verlag Barbara Budrich. – 2023. – Pp. 163-190. – Access mode: URL: <https://hdl.handle.net/11250/3119061> [Date of access: 25.11.2023]

- [9] McGrath P. Does Education in Ireland Meets The Needs of Gifted Students? // *The Irish Journal of Education*. – 2017. – №42. – Pp. 64-87. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/26607240> [Date of access: 11.12.2023]
- [10] Darragh L., Valoyes-Chavez L. Blurred Lines: Producing the Mathematics Student through Discourses of Special Educational Needs in the Context of Reform Mathematics in Chile // *Educational Studies in Mathematics*. – 2019. – Vol. 3. - №101. – Pp. 425-439. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/45184749> [Date of access: 12.12.2023]
- [11] Brady A., J.Rooney. COVID-19 Lockdowns and the Right to Education in Ireland // *Studies: An Irish Quarterly Review*. – 2021. – Vol. 440. – №110. – Pp. 415-424. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/27135632> [Date of access: 22.12.2023]
- [12] Chikoko V., P.Mthembu. The Impact of Poverty on Basic Education in South Africa: A Systematic Review of Literature // *Systematic Reviews of Research in Basic Education in South Africa: African Sun Media*. – 2021. – Pp. 69-90. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.18820/9781991201157/03> [Date of access: 03.12.2023]
- [13] Adamu A.Y., Balsvik R.R. Students' Participation in and Contribution to Political and Social Change in Ethiopia. What Politics? Youth and Political Engagement in Africa // *Brill*. – 2018. - Pp. 265-284. – Access mode: URL: https://doi.org/10.1163/9789004356368_017 [Date of access: 23.12.2023]
- [14] Найманова Н.А., Жакипбекова С.С. Применение цифровых технологии в обучении младших школьников с особыми образовательными потребностями // *Известия КазУМОиМЯ им. Абылай-хана. Серия «Педагогические науки»*. – 2024. – №1. – С. 435-453. – Режим доступа: URL: <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/893/482> [Дата обращения: 03.10.2023]
- [15] Moldakhanova M., Kariyev A., Lekerova G., Orazbayeva F. Research on Adaptation of First-Year Students with Special Educational Needs to Study at University. // *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. – 2024. - №11. – Pp. 365-388. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-11-19> [Date of access: 03.05.2024]

REFERENCES

- [1] Rybakova V.V. Ponyatie paradigmy v teoriyah R. Mertona i T. Kuna (sravnitel'nyj analiz) (The concept of a paradigm in the theories of R. Merton and T. Kuhn (comparative analysis)). *Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta. Seriya: Gumanitarnye i obshchestvennyye nauki*. – 2014. – No. 12. – S. 143-149. – Rezhim dostupa: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-paradigmy-v-teoriyah-r-mertona-i-t-kuna-sravnitelnyj-analiz/viewer> [Data obrashcheniya: 03.10.2023] [In Rus.]
- [2] Florian L. The Universal Value of Teacher Education for Inclusive Education // *International Handbook of Inclusive Education: Globale, Nationale Und Lokale Perspektiven Auf Inklusive Bildung. Global, National and Local Perspectives: Verlag Barbara Budrich*. – 2021. – Pp. 106-107. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1f70kvj.8> [Date of access: 05.10.2023]
- [3] De Witte K. Overview of Education Systems // *Financing Quality Education for All: The Funding Methods of Compulsory and Special Needs Education: Leuven University Press*. – 2019. – Pp. 25-40. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvnwc0b1> [Date of access: 15.10.2023]
- [4] Tomlinson S. A Sociology of Special and Inclusive Education: Insights from the UK, US, Germany, and Finland // *International Handbook of Inclusive Education: Globale, Nationale Und Lokale Perspektiven Auf Inklusive Bildung. Global, National and Local Perspectives: Verlag Barbara Budrich*. – 2021. – Pp. 59-74. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1f70kvj.6> [Date of access: 15.11.2023]
- [5] Kamga S.D. Inclusion of Learners with Severe Intellectual Disabilities in Basic Education under a Transformative Constitution: A Critical Analysis // *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*. – 2016. – Vol. 1. – №49. – Pp. 24-52. – Access mode: URL: <http://www.jstor.org/stable/44630795> [Date of access: 21.10.2023]

[6] Videla C.B. Introduction: Accessibility of Vulnerability Groups: From Icts to Emotions. – 2021. – №1. – Pp. 9-10. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv282jg7b> [Date of access: 18.11.2023]

[7] Marriote N.J. Introduction: Stakeholder Views for Government Consideration and Action. Education in Tanzania in the Era of Globalisation: Challenges and Opportunities // Mkuki na Nyota Publishers. – 2019. – Pp. 1-9. – Access mode: <https://doi.org/10.2307/j.ctvh8r02h> [Date of access: 28.11.2023]

[8] Banks J. Funding Models of Inclusion in an International Perspective // International Perspectives on Inclusive Education: In the Light of Educational Justice: Verlag Barbara Budrich. – 2023. – Pp. 163-190. – Access mode: URL: <https://hdl.handle.net/11250/3119061> [Date of access: 25.11.2023]

[9] McGrath P. Does Education in Ireland Meets The Needs of Gifted Students? // The Irish Journal of Education. – 2017. – №42. – Pp. 64-87. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/26607240> [Date of access: 11.12.2023]

[10] Darragh L., Valoyes-Chavez L. Blurred Lines: Producing the Mathematics Student through Discourses of Special Educational Needs in the Context of Reform Mathematics in Chile // Educational Studies in Mathematics. – 2019. – Vol. 3. - №101. – Pp. 425-439. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/45184749> [Date of access: 12.12.2023]

[11] Brady A., J.Rooney. COVID-19 Lockdowns and the Right to Education in Ireland // Studies: An Irish Quarterly Review. – 2021. – Vol. 440. – №110. – Pp. 415-424. – Access mode: URL: <https://www.jstor.org/stable/27135632> [Date of access: 22.12.2023]

[12] Chikoko V., P.Mthembu. The Impact of Poverty on Basic Education in South Africa: A Systematic Review of Literature // Systematic Reviews of Research in Basic Education in South Africa: African Sun Media. – 2021. – Pp. 69-90. – Access mode: URL: <https://doi.org/10.18820/9781991201157/03> [Date of access: 03.12.2023]

[13] Adamu A.Y., Balsvik R.R. Students' Participation in and Contribution to Political and Social Change in Ethiopia. What Politics? Youth and Political Engagement in Africa // Brill. – 2018. – Pp. 265-284. – Access mode: URL: https://doi.org/10.1163/9789004356368_017 [Date of access: 23.12.2023]

[14] Naimanova N.A., Zhakipbekova S.S. Primenenie cifrovoyh tehnologiy v obuchenii mladshih shkol'nikov s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostryami (The use of digital technologies in teaching primary school children with special educational needs), Izvestiya KazUMOimJa im. Abylai-hana. Seriya «Pedagogicheskie nauki». – 2024. – No. 1. – Pp. 435-453. – Rezhim dostupa: <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/893/482> [Data obrashcheniya: 03.12.2023] [In Rus.]

[15] Moldakhanova M., Kariyev A., Lekerova G., Orazbayeva F. Research on Adaptation of First-Year Students with Special Educational Needs to Study at University, Insight: The Psychological Dimensions of Society. – 2024. – No. 11. – Pp. 365-388. – Access mode: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-11-19> [Date of access: 03.05.2024]

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ВУЗЕ: ОПИСАТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ОПРОСА СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ

Молдаханова М.М.¹, *Кариев А.Д.², Лекерова Г.Ж.³, Жунусбекова А.⁴

^{1,3}Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

^{2,4}Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Аннотация. Обеспечение особых образовательных потребностей обучающихся представляет собой новую задачу для университетов, требующую комплексного подхода и определения роли учебных заведений в развитии личности студентов.

Для исследования использовались методики «Диагностика социально-психологической адаптации» (К. Роджерса и Р. Даймонда) и «адаптивность» (МЛО-АМ) (А.Г. Маклакова и С.В. Чермянина). Анкетирование проводилось среди обучающихся первого курса Южно-Казахстанского университета им. М.Ауезова и Казахского национального педагогического университета имени Абая. В исследовании приняли участие 469 первокурсников.

Диагностика показала, что обучающиеся с особыми образовательными потребностями испытывают трудности в коммуникации, включая общение с противоположным полом. Они чувствуют отсутствие перспектив, несмотря на открытость к другим. Эти потребности формируют страх перед социумом и чувство изолированности, приводя к неуверенности в себе. Тем не менее, они стремятся полагаться на свои силы, но не уверены в своих убеждениях и не проявляют стремления к соперничеству, что может быть связано с недостатком навыков преодоления трудностей.

Респонденты выразили надежду на оптимальную социальную адаптацию и не считают себя критичными по отношению к окружающим. Отсутствие низкой самооценки подтверждается положительными ответами об их способности работать и отрицательными относительно не удаче.

По результатам опросника «адаптивность» выявлено, что обучающиеся имеют высокую степень тревожности. Эта тревожность не связана с личным выбором или влиянием семьи, но из-за недостаточной коммуникации они выбирают негативные способы взаимодействия.

Исследование показало, что научное сообщество учитывает лишь часть факторов, влияющих на понимание особых образовательных потребностей. Проблемы в коммуникации и сотрудничестве с преподавателями могут быть решены через пересмотр мотивации педагогов и разработку методик для адаптации студентов. Образовательный процесс требует вмешательства профильных специалистов и совершенствования института психологов в университетах. Университеты должны стать центрами обеспечения особых образовательных потребностей с акцентом на психологический фактор в педагогической деятельности.

Ключевые слова: обучающиеся, особые образовательные потребности, комплексный подход, социально-психологическая адаптация, образовательный процесс, трудности в коммуникации, методики адаптации студентов, профильные специалисты

A COMPREHENSIVE APPROACH TO ADAPTING STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN HIGHER EDUCATION: DESCRIPTIVE STUDY BASED ON SURVEY OF FIRST-YEAR STUDENTS

Moldakhanova M.M.¹, *Kariyev A.D.², Lekerova G.Zh.³, Zhunusbekova A.⁴

^{1,3}M. Auevov South Kazakhtan University, Shymkent, Kazakhstan

^{*2,4}Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Ensuring the special educational needs of students presents a new challenge for universities, necessitating a comprehensive approach and defining the role of educational institutions in the personal development of students. The study utilized the "Diagnosis of Socio-Psychological Adaptation" (by K. Rogers and R. Diamond) and "Adaptability" (MLO-AM) (by A.G. Maklakov and S.V. Chermyanin) methodologies. The survey was conducted among first-year students of South Kazakhstan University named after M. Auevov and Abai Kazakh National Pedagogical University. A total of 469 freshmen participated in the study.

The diagnosis revealed that students with special educational needs experience difficulties in communication, including interaction with the opposite sex. They feel a lack of prospects despite being open to others. These needs foster fear of society and a sense of isolation, leading to self-doubt. Nonetheless, they strive to rely on their strengths but are unsure of their beliefs and do not exhibit a desire to compete, which may be linked to a lack of coping skills.

Respondents expressed hope for optimal social adaptation and do not consider themselves critical towards others. The absence of low self-esteem is supported by positive responses about their ability to work and negative ones regarding clumsiness.

According to the results of the adaptability questionnaire, it was found that students have a high level of anxiety. This anxiety is not linked to personal choice or family influence, but due to insufficient communication, they resort to negative methods of interaction.

The study showed that the academic community only considers part of the factors influencing the understanding of special educational needs. Communication problems and collaboration with teachers can be addressed through a reassessment of educators' motivation and the development of methodologies for student adaptation. The educational process requires the intervention of specialized professionals and the enhancement of the role of psychologists in universities. Universities should become centers for meeting special educational needs with an emphasis on the psychological factor in pedagogical activities.

Key words: students, special educational needs, an integrated approach, socio-psychological adaptation, educational process, difficulties in communication, methods of adaptation of students, specialized specialists

Мақала түсті: 1 сәуір 2024